

ПИТИРИМ СОРОКІН: КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

У статті розглядаються проблеми соціальної стратифікації у працях видатного соціолога ХХ ст. Питирима Сорокіна. Досліджуються теоретичні концепції, відповідно до яких суспільство володіє складною структурою і неминуче стратифікується за економічними, політичними та професійними критеріями.

Ключові слова: суспільство, стратифікація, цінності, соціальний вимір, флуктуації, добробут, чинники.

Постановка проблеми. Російсько-американський вчений, класик соціологічної науки Сорокін Питирим Олександрович, розпочавши свої наукові дослідження в Росії, завершив їх у Сполучених Штатах Америки. За активну громадську діяльність учений неодноразово зазнавав переслідувань від царського, а пізніше більшовицького режимів. За його участю в Петербурзькому університеті у 1919 р. засновано кафедру соціології, а в наступному – відділення соціології. У 1922 р. разом з іншими вченими П. Сорокін був висланий більшовицькою владою за кордон. Ще в Росії соціолог почав збирати матеріал для своєї капітальної праці *Человек. Цивилизация. Общество*". У ній закладені основні теоретичні ідеї, на яких ґрунтуються сорокінські концепції соціальної стратифікації.

Мета даного дослідження полягає у висвітленні змісту та форми поняття концепції соціальної стратифікації П. Сорокіним.

Результати теоретичного аналізу. Суцільне розшарування і пов'язана з ним економічна, політична і професійна нерівність людей є, по П. Сорокіну, нормальним станом людського суспільного життя. Не існувало і не існує жодної тривалої соціальної групи, в якій усі члени були б рівними. Суспільство без розшарування, з реальною рівністю його членів – це міф, який так ніколи і не став реальністю за всю історію людства. Розшаруванням вчений називає стратифікацією. Що ж таке стратифікація?

Соціальна стратифікація – це розподіл суспільства на соціальні шари (страти) шляхом об'єднання різних соціальних позицій з приблизно однаковим соціальним статусом, що відображає уявлення, яке склалося в ньому, про соціальну нерівність, збудовану по вертикалі (соціальна ієрархія), або горизонталі (показник соціального статусу). Стратами називають великі сукупності людей, які різняться за своїм становищем у соціальній ієрархії суспільства [9, с. 235].

Відповідно дослідженням П. Сорокіна, стратами називаються наступні соціальні групи:

I. Важливі односторонні групи (тобто такі, що згуртовані навколо одного ряду основних цінностей): А – біосоціальні: 1) расові; 2) статеві; 3) вікові; Б – соціокультурні: 4) ряд; 5) територіальне суцільство; 6) мовні, етнічні і національні групи; 7) держава; 8) професійні; 9) економічні; 10) релігійні; 11) політичні; 12) "ідеологічні" групи (наукові, філософські, естетичні, освітні, етичні, групи відпочинку та розваг); 13) номінальні групи еліти (вожді, генії й історичні особистості).

II. Важливі різносторонні групи (об'єднані навколо двох чи більше рядів цінностей): 1) сім'я; 2) клан; 3) плем'я; 4) нація; 5) соціальний порядок чи прошарки (типу середньовічної аристократії, духовенства, буржуазії, робітників і селян як третього прошарку); 6) соціальний клас [9, с. 236].

Ця схема П. Сорокіна в соціології не заперечується і може служити теоретичною моделлю стратифікаційної карти світового рівня. Конкретно і наглядно соціальна стратифікація проявляється більше в соціальному вимірі суспільства, коли воно розглядається в рамках конкретно взятої країни і в конкретний час. Тому групи людей, які виділяють для розгляду в даній країні, повинні постати не в застиглому вигляді, а в постійному русі і переміщеннях, які існують у живому, функціональному суспільстві. Ці переміщення отримали назву "соціальна мобільність". Соціальну стратифікацію П. Сорокін розглядає в тісному зв'язку і під впливом соціальної мобільності.

Суспільство, на його думку, є не просто диференційоване на окремі групи, воно ще й ієрархізоване. У ньому одні групи мають більше прав, привілеїв і переваг, інші – менше. Така соціальна нерівність привносить у життя людей багато несправедливості, тому ця проблема завжди цікавила соціологів. І, якщо те, що основою диференціації є нерівність людей, визнають усі вчені, то щодо визначальних чинників і критеріїв ієрархії їхні погляди не збігаються. Існує багато шкіл і парадигм, які по-різному їх тлумачать. П. Сорокін особливу увагу приділяв дослідженню трьох соціальних просторів, які іменував системами стратифікації. У результаті вчений отримав такі системи соціальної стратифікації: економічну, політичну і професійну. Розглянемо кожен з них.

Економічна стратифікація. Цю систему П. Сорокін проаналізував найдетальніше. Зміну її в часі він описував за допомогою терміну "флуктуація" (від лат. – коливання). В усіх суспільствах рівень добробуту і доходу (критерії економічної стратифікації) міняється в часі. Якщо нерівність в суспільстві

дуже сильна, доходи багатих набагато перевищують доходи бідняків, то профіль піраміди високий, і навпаки. Отже, з часом відбувається то зменшення, то збільшення висоти економічної піраміди. Це явище П. Сорокін і назвав "флуктуація" [9, с. 246].

Порівнявши величезний історичний і статистичний матеріал, П. Сорокін першим у світі довів, що якої-небудь стійкої тенденції в економічному розвитку не існує. Інакше кажучи, населення Англії, Америки або Росії від століття не стає багатше або бідніше. Знак мінуса з часом міняється на знак плюса. У розвитку будь-якого суспільства періоди збагачення змінюються періодами зубожіння. Так було в Давньому Єгипті і так відбувається в сучасній Америці. Безцільні коливання (флуктуації) відбуваються циклічно (за збагаченням настає зубожіння): дрібні цикли – 3-5, 7-8, 10-12 років, крупні – 40-60 років. Сорокін вважає, що його теорія флуктуацій спростовує ідею прогресу людства – постійного поліпшення економічного стану.

Вчений, говорячи про економічний статус якоїсь групи, виокремлює два основні типи флуктуації. Перший відноситься до економічного падіння або підйому групи; другий – до зростання або скорочення економічної стратифікації усередині самої групи. Перше явище виражається, на його думку, в економічному збагаченні або збідненні соціальних груп в цілому; друге – в зміні економічного профілю групи або в збільшенні–зменшенні висоти, так би мовити, крутизни, економічної піраміди. Відповідно існують наступні два типи флуктуації економічного статусу суспільства: 1) флуктуація економічного статусу групи як єдиного цілого. До нього відноситься: а) зростання економічного добробуту; б) зменшення його; 2) флуктуація висоти і профілю економічної стратифікації усередині суспільства. До нього відноситься: а) піднесення економічної піраміди; б) зменшення її.

Розглядаючи флуктуації економічного статусу групи як єдиного цілого, П. Сорокін стверджує наступне: "Чи підіймається група до вищого економічного рівня або опускається – це питання, яке у загальних рисах може бути вирішене на основі коливань подушного національного доходу і багатства, зміряних в грошових одиницях. На тому ж матеріалі можна зміряти порівняльний економічний статус різних груп" [9, с. 252].

Цей критерій дозволив зробити П. Сорокіну наступні твердження.

– Добробут і дохід різних суспільств істотно міняється від однієї країни до іншої, від однієї групи до іншої.

– Середній рівень добробуту і доходу в одному і тому ж суспільстві не постійний, а міняється в часі. Будь то сім'я або корпорація, населення округу або вся нація, середній рівень добробуту і доходу коливається з часом то вгору, то вниз.

– В історії сім'ї, нації або будь – якої іншої групи не існує стійкої тенденції ні до збагачення, ні до зубожіння. Всі добре відомі тенденції фіксовані тільки для обмеженого періоду часу [9, с. 257].

Отже, ми повинні визнати, наголошує соціолог, що радикальне "вирівнювання" форми економічної стратифікації, можливо, інколи і відбувалося, але воно супроводжувалося катастрофічним розвалом економічного життя суспільства, ще більшим посиленням бідності населення, анархією і смертю. Ті, хто чекає такого "вирівнювання" повинні бути готовими до його наслідків. Третього не буває. Або плоске економічне суспільство в супроводі голоду і злиднів, або відносно успішне суспільство з неминучою соціально-економічною нерівністю. Те ж саме можна сказати, з відповідними поправками, про безкінечні підвищення або пониження профілю економічної стратифікації [9, с. 259].

Політична стратифікація. Велику увагу П. Сорокін приділяв політичній стратифікації – розділенню людей на страти за ознаками приналежності до певних політичних груп. Він стверджував, що політична стратифікація також змінюється в часі і просторі без будь-якої постійної тенденції. І всередині окремої стратифікаційної структури, і усередині ряду політичних організацій існують, на його думку, цикли зростання і зменшення політичної стратифікації. Він пише: "Усередині будь-якої політичної організації форми стратифікації виникають, ростуть, розповсюджуються, розвиваються, досягають максимуму, поступово приходять в стан занепаду, руйнуються або перетворюються на деякі інші організації або форми. Політична стратифікація може змінюватися без якого-небудь постійного напрямку" [9, с. 262].

Вчений визначає чотири чинники, що впливають на коливання стратифікації в усій її комплексності: а/ розмір політичної організації, б/ біологічна (раса, стать, здоров'я, вік), в/ психологічна (інтелектуальна, вольова і емоційна) і соціальна (економічна, культурна, моральна і т.д.); г/ однорідність або різномірність її населення. Основними з цих чинників він виокремлює два: розмір політичної організації; однорідність або різномірність її населення. Їх взаємодію він аналізує наступним чином. За загальних рівних умов, коли збільшуються розміри політичної організації, тобто коли збільшується число її членів, політична стратифікація також зростає. Коли ж розміри зменшуються, то зменшується і стратифікація. Відносно різномірності / однорідності: коли зростає різномірність членів організації, стратифікація, на думку соціолога, також збільшується, і навпаки.

Щодо флуктуації політичної стратифікації, то П. Сорокін зазначає, що політична стратифікація змінюється в часі і просторі без будь-якої постійної тенденції. І в окремих стратифікаційних структурах, і в ряді політичних організацій існують цикли піднесення та зменшення політичної стратифікації. В будь-якій політичній організації форми стратифікації виникають, ростуть, поширюються, розвиваються, досягають максимуму, постійно приходять в стан занепаду, розвалюються або перетворюються в інші організації чи форми [9, с. 270].

Досліджуючи зазначену проблему, вчений розглядає зв'язок флуктуації політичної стратифікації з коливанням розмірів й подібності політичної організації. Не зупиняючись на поясненні проблеми факторів, що визначають коливання стратифікації в усій її комплексності серед інших, соціолог виділяє дві, які справляють помітний вплив на політичну стратифікацію. До них відносяться: а) розмір політичної організації, біологічна (раса, стать, здоров'я, вік), психологічна (інтелектуальна, волева та емоційна) і б) соціальна (економічна, культурна, моральна та інші) однорідність або різнорідність її людності. Як зазначається в монографії "Человек. Цивилизация. Общество", при загальних рівних умовах, коли збільшується розмір політичної організації, політична стратифікація також збільшується. Коли ж розміри зменшуються, то зменшується відповідно і стратифікація. Коли ж обидва ці чинники працюють в одному напрямку, то і стратифікація змінюється ще більше, і навпаки. Коли один або два ці чинники виростають несподівано, як у випадку воєнного завоювання чи іншого обов'язкового збільшення політичної організації, або на випадок добровільного об'єднання декількох раніше незалежних політичних організацій, то й політична стратифікація різко посилюється. І останнє. При зростанні ролі одного із факторів і зменшенні ролі іншого вони отримують вплив один одного на флуктуацію політичної стратифікації. Такі основні положення, що стосуються чинників флуктуації політичної стратифікації [9, с. 271].

Конкретизуючи розглянуту проблему, зазначимо, що П. Сорокін вважає, якщо не існує певної постійної тенденції в зміні розмірів соціальних організмів і якщо політична стратифікація є функцією розміру політичного організму і різнорідності його населення, то, природно, не можна знайти яку-небудь довготривалу тенденцію у флуктуаціях політичної стратифікації. Оскільки "незалежні коливання" міняються без якого-небудь напрямку, то їх "функція" (політична стратифікація) повинна мінятися без жодного напрямку.

Соціолог, відповідно до цих положень, приходять до наступних висновків:

– Висота профілю політичної стратифікації змінюється від країни до країни, від одного періоду часу до іншого.

– У цих змінах немає постійної тенденції ні до вирівнювання, ні до піднесення стратифікації.

– Не існує постійної тенденції переходу від монархії до республіки, від самодержавства до демократії, від правління меншини до правління більшості, від відсутності урядового втручання в життя суспільства до тотального державного контролю. Немає також і зворотних тенденцій.

– Серед безлічі суспільних сил, сприяючих політичній стратифікації, велику роль виконує збільшення розмірів політичного організму і різнорідність складу населення.

– Профіль політичної стратифікації більш рухомий, і коливається він в ширших межах, частіше і імпульсивніше, ніж профіль економічної стратифікації.

– У будь-якому суспільстві постійно йде боротьба між силами політичного вирівнювання і силами стратифікації. Іноді перемагають одні сили, іноді гору беруть інші. Коли коливання профілю в одному з напрямів стає дуже сильним і різким, то протилежні сили різними способами збільшують свій тиск і приводять профіль стратифікації до точки рівноваги [9, с. 276].

Професійна стратифікація. Про цей вид стратифікації П. Сорокін писав так: "Існування професійної стратифікації встановлюється з двох основних чинників. Перш за все, очевидно, що певні класи професій завжди становили верхні соціальні страти, у той час, коли інші професійні групи майже завжди знаходилися в основі соціального конуса. Важливіші професійні класи не розміщаються горизонтально, тобто на одному й тому ж соціальному рівні, а, так би мовити, накладаються один на одного. По-друге, феномен професійної стратифікації виявляється і в кожній професійній сфері" [9, с. 276].

Таке визначення суті проблеми свідчить, що міжпрофесійна стратифікація має свої форми і основу. Існування міжпрофесійної стратифікації проявлялося по-різному в минулому і неоднозначно дає про себе знати тепер. В кастовому суспільстві вона виражалася в існуванні нижчих і вищих каст. Стратифікація професійних корпорацій у модифікованому вигляді проіснувала на протязі всієї історії Риму. Члени середньовікових гільдій були стратифіковані не тільки в рядових гільдіях, а на той час вже з'явилися і привілейовані гільдії. Згодом вони утворилися в Англії і Франції. Серед сучасних професійних груп теж існують, якщо не юридично, то фактично, міжпрофесійні стратифікації. Отже, суть проблеми полягає в тому, щоб визначити, існує який-небудь універсальний принцип, який лежить в основі професійної стратифікації [9, с. 277].

Відповідаючи на це питання, потрібно пам'ятати, що на пізніх сходах розвитку суспільства носіями тих же самих видів діяльності в різноманітних формах їх вираження стали аристократичні та інтелектуальні "професії" як би вони не називалися: вчені, політики, виборці, викладачі, проповідники, вчителі й адміністратори, давні і сучасні організатори сільського господарства, промисловості й торгівлі – усі ці професійні групи знаходилися на верху міжпрофесійної стратифікації як у минулих, так і в сучасних суспільствах. Їх титули можуть мінятися, але професійні функції по суті залишаються такими ж [9, с. 280].

Окремий вид професійної стратифікації становить внутріпрофесійна ієрархія. Члени майже кожної професійної групи підрозділяються на три основні прошарки. Перший репрезентує підприємців, або господарів, які економічно незалежні у своїй діяльності. Другий прошарок репрезентує службовців вищої категорії, таких, як директор, менеджер, головний інженер, члени ради директорів корпорації і т.д. Вони продають свою працю і отримують за це заробітну плату. Їх професійна функція інтелектуальна.

Третій прошарок – наймані робітники, які, як і службовці високого рангу, продають свою працю, але значно дешевше. Як працівники фізичної праці, вони залежні у своїй діяльності. Кожний з цих прошарків – класів у свою чергу розділяється на багато підкласів. Незважаючи на різні назви внутріпрофесійних прошарків, вони існували і існують в усіх більш чи менш розвинутих суспільствах.

Висновки. Таким чином, в результаті теоретичного аналізу зазначимо, що П. Сорокін ставив окремою темою вивчення висоти, стажності, під якою вчений розумів внутрішню градацію в суспільстві, і профілю стратифікації. В основі вивчення – розуміння як заміряється збільшення чи скорочення стратифікації. Перш за все, необхідно вивчити висоту стратифікації. Вона може бути змряна: а) через різницю в підпорядкуванні нижчих підгруп вищій в рамках певної групи; б) ступінь залежності нижчих прошарків від верхніх; в) ступінь оплати вищих прошарків і нижчих, зайнятих тією чи іншою діяльністю. Якщо всі члени певної спільноти незалежні в своїй професійній діяльності і не мають над собою керівника, то висота стратифікації наближається до нульової. Якщо ж навпаки, то верхівка управляє всією організацією і може покласти кінець її існуванню.

Отже, як у випадку з економічною і політичною стратифікацією, для професійної стратифікації немає серйозних підстав вважати, що існує яка-небудь постійна тенденція у вирівнюванні професійного профілю. Ні економічно-статистичні дані, ні відмічена професійна градація усередині більшості сучасних крупних корпорацій, на думку П. Сорокіна, не підтверджують такої тенденції. Усередині кожної професії, відповідно до її природи, існують декілька обмежень зміни профілю стратифікації. Ці обмеження розташовуються між "дуже сильним" і "дуже слабким" керівництвом.

Використані джерела

1. Бондаренко В.М. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени. К 110-й годовщине со дня рождения / В.М. Бондаренко // СОЦИС. – 1999. – № 7.
2. Голосенко И.А. Питирим Сорокин о внутренних нарушениях социального порядка / И.А. Голосенко // СОЦИС. – 2000. – № 4.
3. Джеффрис В. Интеграллизм П.А. Сорокина: Новая общественная наука и реконструкция человечества / В. Джеффрис // СОЦИС. – 1999. – № 11.
4. Джонсон Б.В. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени / Б.В. Джонсон // СОЦИС. – 1999. – № 6.
5. Дойков Ю.В. Эпистолярное наследие П. Сорокина (переписка с С. Харпером) / Ю.В. Дойков // СОЦИС. – 1996. – № 1.
6. Зверев В.М. Автографы Питирима Сорокина / В.М. Зверев, В.С. Соболев // СОЦИС. – 1989. – № 2.
7. Липский А.В. Зырянский след в биографии Питирима Сорокина / А.В. Липский, П.П. Кротов // СОЦИС. – 1990. – № 2.
8. Сапов В.В. "Зырянский проповедник" / В.В. Сапов // СОЦИС. – 1991. – № 8.
9. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 380 с.

Polovets V. M.

PITIRIM SOROKIN: THE CONCEPTION OF SOCIAL STRATIFICATION

Thus as a result of theoretical analysis, we note that P. Sorokin determined a separate topic of studying height, stazhnist, under which scientists realized the inner gradation in society, and profile of stratification. It can be measured:

a) because of differences in subordination of lower subgroups to higher within a particular group;

b) by the degree of dependence of the lower layer from the upper;

c) by the degree of payment of higher and lower layers employed in varying activity.

If all members of a certain community are independent in their professional work and don't have leader above themselves, the height of stratification comes up to zero. If on the contrary, leadership controls the entire organization and can put an end to its existence.

Thus, as in case with economic and political stratification, for professional stratification there are no serious grounds to believe that there is any constant tendency in leveling of professional profile. Neither economically-statistical data nor marked professional grading inside the most modern, large corporations, according to P. Sorokin, don't confirm such a tendency. Inside each profession, in accordance with its nature, there are several limitations of changing profile of stratification. These limits are placed between "very strong" and "very weak" leadership.

Key words: *society, stratification, values, social dimension, fluctuation, welfare, factors.*

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015